

РЕГІОНАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО УКРАЇНИ: ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ

Формування зовнішньополітичного курсу України після проголошення незалежності у 1991 році та його наступні корекції повною мірою віддзеркалювали усі складності міжнародного та внутрішньополітичного становища, в якому відбувалося становлення державної політики. Задекларовані основою цієї політики ідеали свободи та демократії, високі очікування - як в Україні, так і за її межами - щодо майбутнього нової

незалежної країни, які супроводжували й її перші кроки на міжнародній арені, опинилися на шальках терезів разом із тягарем неоднозначності політичного та економічного спадку радянських часів та самоусвідомлення перспектив країни в реальних умовах політичної та економічної конкуренції між державами світу. Ці природні протиріччя для України були загострені відсутністю необхідного зовнішньополітичного досвіду та потребою відшукати своє власне місце в системі міждержавних відносин, що вже були давно й доволі жорстко структуровані.

За таких обставин природною стала певна еkleктичність зовнішньополітичних концепцій, які брала на своє озброєння українська дипломатія; цей „комплексний” підхід до визначення зовнішньополітичного курсу країни позначився не лише у окресленні його стратегічних пріоритетів, спробі у практичній діях дотримуватись багатовекторного курсу зовнішньої політики [1], але й у концептуалізації всієї системи зовнішньої політики включно з підходами та механізмами її реалізації. Відтак українська зовнішня політика демонструвала парадоксальність у спробах реалізувати навіть ключові механізми міжнародного співробітництва, зокрема, у визначенні напрямів та пріоритетів інтеграційної політики або у становленні інституту стратегічного партнерства.

Відповідники загальним тенденціям становлення зовнішньої політики України швидко проявились й у визначенні пріоритетів регіональної політики. Регіональна інтеграція в зовнішній політиці України переважно відбувалася у межах об'єднань, що склалися виключно з пострадянських держав (СНД, ГУАМ) або з країн, що межують із пострадянським простором (ОЧЕС). Концептуально такі проекти регіонального співробітництва розглядалися як доповнення загальноєвропейських інтеграційних процесів й у практичному сенсі були покликані розширити міжнародну кооперацію України в економічній сфері, сприяти розвитку відносин із країнами чорноморського, закавказького та центральноазійського регіонів, диверсифікувати джерела енергопостачання країни.

Але водночас приєднання до численних міждержавних інститутів та неформалізованих домовленостей регіонального та субрегіонального рівнів було спричинено й праг-

ненням одночасно відтворити в регіональній політиці та узгодити між собою завдання різних векторів зовнішньополітичного курсу, інтереси різних владних еліт та впливових регіональних груп у самій Україні. Внутрішні протиріччя регіональної політики з приводу її завдань та напрямів природно проявилися й у відсутності єдиного підходу до визначення засобів, за допомогою яких Україна спроможна ефективно цю політику реалізовувати. Відтак не отримувала тривалий час чіткої артикуляції у площині зовнішньої політики країни й ідея регіонального лідерства України.

Претензії України на регіональне лідерство в Східній Європі з часу відновлення її незалежності мали об'єктивні підстави. Україна й по сьогодні залишається найбільшою - за розміром та населенням - країною регіону, а також зберігає значний економічний потенціал та виступає суттєвим чинником забезпечення регіональної безпеки. Обґрунтованість очікувань щодо конвертації цих передумов у забезпечення провідної ролі України у формуванні регіональної системи в Східній Європі посилювалась й через спрямованість її перших зовнішньополітичних кроків: у новостворених структурах пострадянського простору Україна приймала участь, але її прагматизм й небажання занадто посилювати інституційний вимір співробітництва на теренах колишнього СРСР виступали контрастом до російської політики в регіоні й це визначило реноме України як регіонального опонента Росії.

Однак, попри наявність передумов до переходу до політики регіонального лідерства в Східній Європі, Україна тривалий час формально не декларувала бажання набути статусу регіонального лідера й навіть використовувала свої потенційні лідерські можливості в регіоні не системно, а лише як тактичний засіб досягнення конкретних зовнішньополітичних завдань. Українська регіональна політика досить тривалий час еволюціонувала, не вдаючись до чіткого формулювання мети стати регіональним лідером; для цього були як внутрішні, так й зовнішні причини, особливості поєднання яких на різних історичних етапах становлення української держави визначало специфічне ставлення до застосування концепції лідерства.

Перші зусилля регіоналізації східноєвропейського простору Україна здійснила ще на початку 1990-х років. Центральне місце в регіональній політиці України того періоду посіла ідея посилення регіональних зв'язків із постсоціалістичними країнами Європи як засобу забезпечення суверенітету та безпеки України. Визначаючи пріоритети регіональної політики Києва, Президент України Л.Кравчук наголошував на приналежності України до східноєвропейської спільноти, що є невід'ємною частиною Великої Європи. Але в цих деклараціях Україна прагнула не лише закріпити курс на інтеграцію в європейські структури й укріпити незалежність від Росії, але й відігравати активну роль у формуванні регіональної системи в Східній Європі. В лютому 1993 року Кравчук під час візиту до Угорщини виступив з ініціативою створення Балто-Чорноморської зони безпеки; згодом ця ініціатива була запропонована на розгляд країнам Вишеградської групи. Завдання цього регіонального проекту полягало у подоланні нестабільності у військовій та політичній сферах, що була спричинена вакуумом безпеки в Східній Європі після завершення демонтажу структур соціалістичного табору й в умовах, коли безпекові структури Заходу ще не були готові перебрати відповідальність за безпеку в регіоні на себе [2].

Водночас проект однозначно не передбачав включення в регіональні безпекові структури Росії. Ініціатива залишалась неформальною, але вона на певний час стала центральним пунктом усієї української регіональної політики. Адже вона мала не тільки послабити вплив Росії (запропоновані в проекті принципи неприпустимості забезпечення власної безпеки за рахунок інших країн та нерозміщення іноземних військ та військових баз на території інших держав інакше як за чітко висловленої їх згоди сприймалися однозначно як спрямовані проти основних підходів, притаманних російській регіональній

політики в безпековій сфері), але й сприяти посиленню ролі України на всьому східноєвропейському просторі.

У проекті Кравчука простежувався й елемент лідерських прагнень Києва в регіональному просторі. Адже Україна, як основний елемент регіональної стабільності та ключовий регіональний чинник протидії експансії російського впливу, набували в проекті регіональної системи безпеки особливого значення й для кожної окремої держави, що до неї приєднувалась, оскільки саме її внесок ставав вирішальним у забезпеченні загального успіху концепції східноєвропейської регіональної безпеки. Але для такого великого за розміром та неоднорідного за складом регіону потуги самої України явно не вистачало, що підштовхувало Київ до пошуку партнера, який мав розділити з ним відповідальність за реалізацію проекту.

У цій ролі українському керівництву однозначно вбачалась Польща. Спільне лідерство в регіоні вбачалось перспективним не лише через устанавлення рівноправних партнерських відносин між двома країнами, але й тому, що ініціатива Кравчука в багатьох аспектах співпадала із завданнями польської регіональної політики, зокрема, із запропонованим ще наприкінці 1992 року президентом Польщі Лехом Валенсою планом „НАТО-біс”. Обидві країни бачили шлях до забезпечення регіональної безпеки у спільних зусиллях регіональних держав й прагнули згуртувати весь східноєвропейський простір. Водночас обидві країни мали намір визначити принципи такого об'єднання та напрями його діяльності, але жодна з них не мала достатніх можливостей, щоб реалізувати ці завдання самостійно. Відтак їх тісне співробітництво могло сприяти реалізації прагнень обох сторін. Тому не дивно, що з усіх країн Вишеградської групи лише Польща взяла український проект до розгляду й він навіть був предметом обговорення на найвищому рівні, під час візиту Валенси у 1993 році до Києва.

Але решта країн Вишеградської групи не зацікавилися ідеями укріплення регіональної співпраці з пострадянськими країнами, віддаючи перевагу інтеграції до європейських та євроатлантичних інтеграційних та безпекових структур. Після перемоги на президентських виборах 1994 року Л.Кучми, який виступав за зближення із Росією, Київ фактично відмовився від Балто-Чорноморського безпекового проекту, а відтак й від перспективи закріпитися в регіоні в якості провідного гравця. Невдача першої спроби України здійснити самостійний проект регіоналізації в Східній Європі пояснювалась багатьма чинниками, більшість із яких залишаються актуальними й по сьогодні.

По-перше, регіональний простір Східної Європи не тільки не був однорідним, алей не демонстрував тенденції до гомогенізації, відтак фактично не можливо було говорити про перспективи вироблення спільної ідентичності, що відповідала б прагненням усіх перспективних учасників українського проекту регіоналізації. По-друге, прагнення частини східноєвропейських країн якомога скоріше інтегруватися до ЄС та НАТО не сприяла виробленню в них інтересу до довгострокових регіональних структур, особливо спільних із пострадянськими країнами, участь яких у згаданих структурах в найближчій перспективі не розглядалась, отже інтегрування з ними не співпадало з головними стратегічними інтересами потенційних членів європейських та євроатлантичних структур. По-третє, залежність України від Росії була занадто високою, щоб дозволити Києву провадити регіональну політику не просто самостійну, але таку, що фактично суперечила інтересам Росії у регіоні.

Нарешті, вже у першій спробі України закласти основу для власного регіонального лідерства позначилась концептуальна проблема, яка й надалі ніколи не втрачала своєї актуальності для української регіональної політики. Ця проблема безпосередньо стосувалась практичного розкриття ідеї регіонального лідерства й полягала у відсутності в українських політиків та експертів цілісного бачення самої природи регіонального лідерства в

міжнародних відносин та його місця в системі зовнішньої політики України. Відтак у наукових колах, а згодом й у політичному середовищі було сформульовано тезу про дуалізм пострадянської та європейської моделей регіонального лідерства.

Перша визначалась як політика регіональної гегемонії, заснована виключно на силевій перевазі та економічній залежності, на парадигмі „старшого брата“; фактично для українського політикуму ця модель відображала російську політику в межах СНД. Друга розглядалась як заснована на принципах неухильної поваги та відповідальності провідних країн регіону перед меншими, передбачала формування та підтримку привабливого образу країни-лідера як зразка для наслідування. Відчуття загрози власним інтересам, що виходило від російського домінування на пострадянському просторі, вплинуло й на моделювання власної концепції регіонального лідерства й зумовило її дихотомність із моделлю російською. Крім того, великої ваги українські лідери надавали визначенню ідентичності України за приналежністю до європейського простору (на цьому наголошував у своїй ініціативі Кравчук, тієї ж ідеї дотримувались в цілому його наступники), прагнучи, хай формально, відтворити у своїй ідентичності європейські цінності, на яких було засновано провідні структури цього регіонального простору.

За всієї політичної вмотивованості, таке бачення ідеї регіонального лідерства суттєво ускладнювало формулювання життєздатної концепції активної регіональної політики України; адже у цьому дуалізмі були протиставлені системна функція регіонального лідерства, що пов'язана із природою регіоналізації, й суб'єктивні характеристики конкретного регіонального лідера, його готовність дотримуватися певних принципів міждержавних відносин. Регіональний лідер завжди є активним чинником регіоналізації, він визначає її напрямок та динаміку, що можливо перш за все за рахунок мобілізації його силової переваги; збереження стабільності регіональної системи та її розвиток забезпечуються за умови існування в системі спільних інтересів, що передбачає врахування лідером інтересів інших регіональних держав й проявляється у існуванні в системі не односторонньої залежності, але у поглибленні взаємозалежності її учасників. Адже прагнення держав до регіонального лідерства може провокувати нестабільність у регіоні і породжувати регіональні конфлікти лише за умови відсутності спільних інтересів регіональних акторів та їх нездатності створити регіональні та субрегіональні організації, які б опікувались проблемами миру та безпеки [3]. Отже, пошук принципово відмінної від російської моделі регіонального лідерства призводив до зниження ефективності пропонуваніх Україною концепцій організації навколишнього регіонального простору, оскільки Київ послідовно намагався запобігти брати на себе головну відповідальність за розбудову та функціонування відповідних структур регіонального співробітництва.

Ця особливість концептуалізації лідерства, що превалювала в українських підходах до власної регіональної політики, повною мірою проявилась у регіональних проектах Києва вже в другій половині 1990-х років. Саме в цей період відбувається повернення до активної регіональної політики, а разом із цим - й до ідеї регіонального лідерства. На думку Б. Тарасюка, який обіймав посаду міністра закордонних справ України у 1998-2000, саме у другій половині 1990-х років „Україна послідовно набувала рис регіонального лідера, застувала і стала лідером регіонального утворення ГУУАМ, завдяки зусиллям України вдалося перетворити об'єднання чорноморських держав у міжнародну регіональну Організацію Чорноморського економічного співробітництва. Україна виступала активним організатором і каталізатором процесів зближення між двома найвпливовішими регіонами Європи - Балтійським і Чорноморським“ [4]. Завершення періоду становлення держави, укріплення економічного становища та утвердження України в міжнародних відносинах стали підґрунтям для відновлення потреби у активній регіональній політиці.

Але водночас за час, що минув після розпаду СРСР, докорінно змінилася ситуація як у Східній Європі, так й на пострадянському просторі. Держави цих регіонів також завершили період становлення й у цілому визначилися із власними зовнішньополітичними пріоритетами, що сприяло структуруванню регіональних комплексів міждержавних відносин, а відтак певною мірою звузило можливості реалізації власних регіональних проєктів й для України. Адже країни Центрально-Східної Європи та Балтії однозначно визначилися з західним вектором інтеграції й уже не розглядали проєкти регіоналізації на інших векторах своєї зовнішньої політики. З іншого боку, обмеженим став ресурс української регіональної політики у відносинах з деякими пострадянськими країнами, перш за все, із Білоруссю, яка реалізовувала проєкт інтеграції з Росією.

Новий стан міжнародних відносин у безпосередньому оточенні України остаточне формулювання ще двох проблем української регіональної політики, які безпосередньо впливали на можливості реалізації регіонального лідерства. По-перше, такою проблемою стала наявність жорсткої конкуренції за вплив на східноєвропейському та пострадянському просторах між кількома державами. Росія та Європейський Союз виступали в якості потужних центрів тяжіння для всіх держав, що були розташовані між ними й саме на цьому тлі тут структурувалися регіональні та субрегіональні комплекси. Окрім того, активну регіональну політику в Східній Європі здійснювали Росія, Польща та, подекуди, Німеччина. Складність ситуації полягала в тому, що в реалізації власної регіональної політики та прагненні закріпитися в якості регіонального лідера Україна мала протистояти не просто потужним державам, але своїм провідним політичним та економічним партнерам, відносини з якими становили головні пріоритети української зовнішньої політики (четвірку найбільш пріоритетних країн для України із середини 1990-х років незмінно складають Російська Федерація, США, Польща та Німеччина).

В таких умовах Київ у досягненні регіональних завдань зовнішньої політики віддавав перевагу традиційному для нього маневруванню поміж іншими центрами сили в регіоні, ситуативному зближенню з тим чи іншим із них відповідно до поточних завдань. Цей підхід часто був ефективним у вирішенні конкретних питань, але він позбавляв Україну змоги послідовно та цілеспрямовано реалізовувати протягом тривалого часу власні регіональні проєкти, що було необхідним як для ефективності власних зусиль, спрямованих на регіоналізацію східноєвропейського простору, так і для забезпечення лідерства на цьому просторі.

По-друге, в цей період загострилась проблема визначення просторових параметрів регіональної політики України й, перша за все, визначення та окреслення межрегіональної системи, в якій Київ прагне закріпитися в якості ключового актора. Україна об'єктивно належить до кількох регіональних систем, що мають різний ступінь внутрішнього структурування й відмінну одна від одної динаміку розвитку. Україна є частиною європейського простору, або Великої Європи, приналежність до якої українські лідери неодноразово підкреслювали; ця приналежність стала центральним пунктом й для ідентичності України. Європейський регіональний простір включає кілька систем, що взаємодіють одна з одною, зокрема, європейський інтеграційний комплекс та євроатлантичний регіон.

Україна також залишається частиною пострадянського простору, який за роки, що минули з часу розпаду СРСР, не втратив для своїх суб'єктів певних колективних ідентифікуючих характеристик й встиг розбудувати власну інституційну структуру. Україна саме в межах цих регіонів реалізує свої основні політичні, економічні та безпекові інтереси, що зумовлює її активну участь у відповідних регіональних системах. Але водночас у цих регіонах домінують основні її конкуренти у суперечці за регіональне лідерство в Східній Європі; в обох регіональних просторах Україні не вистачає потуги для забезпечення претензій на регіональне лідерство.

На пострадянському просторі укріплювала свої позиції Росія, яка наприкінці 1990-х років розпочала формування в межах регіону СНД більш вузьких за складом субрегіональних об'єднань (союзні проекти із Білоруссю, ЄврАзЕС). Україна втрачала майданчик СНД як засіб реалізації власної регіональної програми, що видавалось можливим ще у перші роки існування організації. Натомість посилювалась тенденція до активного включення України в якості об'єкту регіональної політики Москви, що особливо наочно проявилась із проголошенням у лютому 2003 року ініціативи президентів Росії, України, Білорусі та Казахстану про утворення Єдиного економічного простору (ЄЕП) та Організації регіональної інтеграції (ОРИ).

В таких умовах говорити про можливість використання пострадянського простору у власних українських проектах регіоналізації було неможливо. Однак відновлення домінування Росії на просторі СНД спричинило й позитивні для української регіональної політики зрушення в регіоні. Адже, побоюючись остаточно потрапити до зони впливу Москви, деякі пострадянські країни, зокрема, Грузія, Молдова, почали шукати альтернативні засоби регіональної організації, які перш за все мали б стати засобом колективної протидії російській експансії. Це відкривало перед Україною, яка часто самостійно опонувала Москві у пострадянських структурах, перспективу організувати цю групу держав навколо себе.

У Центрально-Східній Європі та Балтії втрата зацікавленості у створенні регіональних систем із східноєвропейськими країнами позначилась ще на попередньому етапі становлення української регіональної політики, а після визначення долі цих країн у НАТО та ЄС, ця частина європейського регіонального простору остаточно потрапила в європейську та євроатлантичну регіональні системи. Відносно негативними є не лише короткострокові політичні та економічні наслідки розширення, що виражаються в загостренні проблем геополітичного вибору України, в тимчасовому гальмуванні динаміки торгово-економічних відносин із країнами ЦСЄ, в ускладненні режиму вільного пересування товарів, послуг та громадян на територію нових членів ЄС.

Розширення Європейського Союзу та його прагнення активізувати свою зовнішню політику на східному напрямі також звужувало можливості України реалізуватися як лідеру на східноєвропейському регіональному просторі, адже презентувало альтернативний проект регіоналізації цього простору. З огляду на перспективи закріплення активної ролі України в регіональній системі важливим став і той факт, що „вступ до ЄС і НАТО Польщі, Угорщини, Словаччини та балтійських республік колишнього Радянського Союзу фактично здійснив геополітичну революцією в Балто-Чорноморському регіоні" [5], адже членство в ЄС та НАТО об'єктивно посилило потугу цих країн, що дозволяло їм самим проводити більш активну регіональну політику. Так, Польща претендувала на активну роль у розробці диференційованого підходу з боку Європейського Союзу до нових сусідів ЄС [6], навіть до свого вступу до Євросоюзу, а це суттєво сприяє посиленню її позицій у Східній Європі та надає можливість більш ефективно реалізовувати завдання власної регіональної політики. Але опосередковано наближення ЄС та НАТО до кордонів України містило й потенціал посилення української регіональної політики, адже завдяки активізації східного вектора політики цих організацій Київ міг сподіватися перебрати на себе функцію містка між європейськими та євроатлантичними регіональними системами та східноєвропейським регіональним простором.

Відтак в другій половині 1990-х років зусилля, спрямовані на втілення власних проектів регіоналізації, Україна фокусує на реформуванні та посиленні субрегіональних систем у межах Східноєвропейського та Чорноморського регіональних просторів, Балто-Чорноморського та Чорноморсько-Каспійського регіональних комплексів. Однак ці регіональні комплекси залишались переважно неструктурованими, їх інституційна ор-

ганізація була слабкою. Відтак метою української регіональної політики на цих напрямках стало забезпечення формування життєздатних регіональних інститутів міждержавного співробітництва, а ініціатива, що належала Україні у цьому процесі, розглядалась як засіб забезпечення власного лідерства у відповідних субрегіональних системах. На практиці Україна реалізовувала власний регіональний проект лише в межах двох організацій субрегіонального співробітництва: Організації чорноморського співробітництва (ОЧЕС) та ГУАМ.

Регіональна інтеграція в чорноморському басейні була започаткована ще 1992 й призвела до створення кількох структур співробітництва держав регіону (до групи засновників увійшли Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Туреччина, Україна), що переважно були спрямовані на активізацію економічної кооперації країн-учасників, сприяння вільному пересуванню товарів, капіталів, послуг, робочої сили та інтеграцію економік цих країн до світової економічної системи. Як регіональний економічний інтеграційний проект чорноморське економічне співробітництво мало значні перспективи, оскільки охоплювало регіон багатий на природні ресурси, й насичений важливими транспортними шляхами, що відкривало широкий спектр можливостей для ЄС, а відтак потенційно забезпечувало підтримку останнього для співробітництва в регіоні. Унікальне стратегічне та геополітичне положення регіону мало б відігравати особливу роль в процесі світової інтеграції, враховуючи прагнення чорноморських країн розробити спільні проекти об'єднання національних енергосистем у єдине Чорноморське кільце, розвитку та інтеграції регіональних транспортних коридорів.

Однак Україна прагнула посилити політичний складник співробітництва задля укріплення чорноморської регіональної структури та перетворення чорноморського співробітництва на діючий механізм регіональної безпеки, одне з чільних місць у якому посяде Україна. Це прагнення витікало з бажання через проекти чорноморського співробітництва поглибити інтеграцію з Європейським Союзом, а також використати потенціал субрегіону у формуванні безпекової системи, яка могла послабити залежність від Росії у військовому, енергетичному та політичному вимірах. У 1999 році Україна виступила ініціатором та організатором Ялтинського самміту країн-учасниць чорноморського економічного співробітництва, на якому було створено ОЧЕС, а також виступала за посилення безпекових складників організації; серед завдань нової організації було визначено співробітництво у боротьбі з тероризмом, нелегальною міграцією, співпраця у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій.

Але навіть після створення ОЧЕС, співробітництво в субрегіоні не стало повноцінним, оскільки залишались розбіжності між країнами-членами, та різне бачення ними пріоритетів співробітництва. Перевага й надалі надавалась малим конкретним проектам, а комплексне багатостороннє співробітництво в економічній та безпековій сферах залишалось нереалізованим. Україна прагнула домогтися позитивних для себе зрушень у субрегіоні, домовляючись лише із зацікавленими у співробітництві в певній сфері країнами. Це дозволило започаткувати цікаві проекти, в тому числі й у безпековій сфері, на кшталт тісної співпраці України та Туреччини у „Блексіфор", але не сприяло укріпленню регіональної структури в басейні Чорного моря. Досвід розвитку Чорноморського регіонального простору продемонстрував, що в Україні не вистачає ресурсів для докорінної перебудови регіональних структур, започаткованих не принципах та з метою, що є відмінною від принципів та завдань української регіональної політики, відтак сподівання завдяки активній діяльності з реформування таких структур на часі не дозволяє Києву сподіватися на створення в результаті реформ таких регіональних систем, де б Україна могла повною мірою забезпечити свої регіональні пріоритети та оформити власне лідер-

ство. Виходячи із сучасної потуги України, відсутності кореляції між завданнями чорноморського співробітництва, закладеними ще у 1992 році, та завданнями української регіональної політики, її перетворення на регіонального лідера в Чорноморському регіональному просторі було неможливим.

Тому регіональним проектом, що найбільшою мірою створював умови для реалізації ідеї регіонального лідерства Україною, став ГУАМ, сама ініціатива створення якого належить Україні. Це об'єднання країн, яке в 1997 році було засновано Україною, Азербайджаном, Грузією та Молдовою, було започатковане як механізм проведення спільних консультацій (у 1999 році до групи засновників приєднався Узбекистан й група отримала назву ГУУАМ). Головним мотивом держав, що об'єдналися в цій субрегіональній структурі, було прагнення забезпечити свою безпеку в обхід російських систем регіонального співробітництва, оскільки в безпековій сфері кожна з цих країн розглядала Росію як джерело загроз (Грузія та Молдова з участю Москви у процесі вирішення територіальних конфліктів на їх території пов'язували неможливість відновити в повному обсязі свій суверенітет над сепаратистськими територіями, оскільки Тбілісі та Кишинів вважали, що Росія підтримує сепаратистів; Азербайджан, який перебував у стані латентного конфлікту із Вірменією через Нагірний Карабах, також розглядав Росію як силу, що стояла за Єреваном; Узбекистан прагнув посилити свою позицію у суперечці із Казахстаном за регіональне лідерство в Центральній Азії, відтак шукав додаткових важелів впливу на Росію, яка підтримувала Астану в регіональній політиці останньої; крім того, проект ГУУАМ від початку отримав підтримку з боку США й Ташкент прагнув, долучившись до групи, знайти шляхи покращення відносин із Сполученими Штатами). ГУУАМ за своєю природою спрямовувався насамперед на захист політичних та безпекових країн-учасниць і тому з початку свого існування був проектом політичної та безпекової регіоналізації.

Відтак Україні, нарешті, вдалося віднайти групи держав, чиї інтереси на пострадянському просторі часто корелювали з її власними, а однакове відчуття небезпеки з боку Росії відтворювала спільну ідентичність субрегіонального утворення як єдиної пострадянської альтернативи інтеграції з Росією. Центральними завданнями субрегіональної структури стало започаткування власних субрегіональних функціональних комплексів у вимірах військової та економічної безпеки, щоб послабити свою залежність від Москви у врегулюванні конфліктів на своїй території, а також енергетичну залежність. На обох цих напрямках діяльності Україна займала центральне місце. У площині військової безпеки - як найбільш потужна у військовому відношенні держава, що була здатна перебрати на себе від Росії функцію миротворця в регіональних конфліктах; до того ж Україна мала практичний досвід миротворчої діяльності під проводом ООН. У площині економічної безпеки - як потужна транзитна держава, яка могла забезпечити альтернативний російському напрям транспортування енергоресурсів Каспію. Отже, зацікавленість України в укріпленні ГУУАМ та забезпеченні успіху регіоналізації в його межах були, мабуть найбільш „щирими” - адже саме для України ця організація стала першою справжньою можливістю реалізувати свій потенціал регіонального лідера.

Ці інтереси були настільки суттєвими для України, що навіть на тлі зближення з Росією, яке спостерігалось на початку нового століття, розвиток ГУУАМ було уповільнено, але він не припинився. Адже хоча Україна й не хотіла дратувати Росію, яка сприймала ГУУАМ від часу його створення як антиросійський проект, відмовитися від свого регіонального проекту Київ не міг, адже цей проект містив потенціал для перетворення його на потужний зовнішньополітичний ресурс, використання якого в перспективі посилювало позиції України й у відносинах із Росією, й на шляху реалізації курсу на європейську інтеграцію. Відтак, Київ лише обмежив коло пріоритетних завдань системи співробітництва у межах ГУУАМ, визначивши серед таких головним чином економічні цілі: формування

зони вільної торгівлі (Угода про її створення була підписана членами об'єднання у 2002 році); розвиток інфраструктури транспортних коридорів, із відповідною гармонізацією правових та інституційних засад цієї сфери; створення спільних механізмів забезпечення стабільності в регіоні та безпечного функціонування транспортно-енергетичних комунікацій; уніфікацію митних і тарифних норм з наближенням їх до світових стандартів.

Але поміж визначених завдань нової організації залишались й вже традиційні для співробітництва в чорноморсько-каспійському субрегіоні, безпекові: узгодження позицій у сфері зовнішньої політики та встановлення зв'язків ГУУАМ з іншими міжнародними організаціями та структурами безпеки; проведення міжпарламентської конференції країн ГУУАМ для з'ясування позицій, гармонізації їх законодавства та налагодження багатосторонніх міжпарламентських контактів. У 2001 році ГУУАМ було перетворено на регіональну організацію, а на тлі позитивних для організації результатів Україна навіть почала розглядати варіанти розширення нової регіональної структури за рахунок приєднання нових членів (міністр закордонних справ України Анатолій Зленко не виключав, що до ГУУАМ можуть приєднатися Польща, Словаччина, Румунія й Казахстан [7]). У 2003 році ГУУАМ отримала статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН, що посилює її вагу як регіональної організації.

Україна стала фактичним лідером ГУУАМ, що сприймалось як успіх власного регіонального проекту, але в цей час Київ зіткнувся із природними проблемами регіоналізації, головною серед яких є забезпечення згуртованості та єдності регіональної системи. Оскільки після зближення з Росією Україна наполягла, щоб основним об'єднувальним мотивом ГУУАМ було задекларовано формування транспортного коридору для каспійських енергоносіїв до Європи, повстало питання про вмотивованість подальшого перебування в організації країн, які опинились поза участю у транспортному проекті. Напередодні Ялтинського самміту ГУУАМ у 2002 році повстало питання про можливий вихід з організації Узбекистану та Молдови. Для Ташкента зсув в бік економічного співробітництва не став першопричиною згорання участі в роботі організації, адже членство в ГУУАМ від початку було тактичним засобом маневрування у відносинах із Росією та США, й установа більш тісних відносин на двосторонньому рівні з обома державами у зв'язку з глобальною антитерористичною операцією під проводом США суттєво знизило цінність об'єднання як інструменту зовнішньої політики. Натомість для Молдови, участь якої у групі була зумовлена саме безпековими мотивами, перегляд пріоритетів співробітництва мав прямі негативні наслідки. Напередодні Ялтинського самміту президент Молдови Володимир Воронін заявляв, що його країна не отримує практичної віддачі від членства в ГУУАМ ані в безпековій, ані в економічній сфері, й тому Молдова більше відповідає статусу спостерігача, ніж повноправного члена ГУУАМ [8].

Задля збереження організації ситуація вимагала повернутися до питання про створення субрегіональної системи безпеки; на Ялтинському самміті була ухвалена Декларація про спільні зусилля по забезпеченню стабільності і безпеки в регіоні, яка хоча й торкалася переважно проблем боротьби із тероризмом та транскордонною злочинністю, все ж таки стала першим кроком у формалізації відносин у безпековій сфері в межах ГУУАМ: учасники заявили про готовність до реалізації з цією метою спільних програм по удосконалюванню механізмів попередження терористичної діяльності й організованої злочинності, проведенню спільних оперативних заходів на відповідних напрямках, відтак започатковували між собою на постійній й багатосторонній основі практичне співробітництво з питань забезпечення регіональної безпеки. Саме безпековий чинник став основою подальшого розвитку співробітництва в ГУУАМ та укріплення його відносин із європейськими та євроатлантичними структурами, відтак, найбільшою мірою посприяв укріпленню ролі лідера України в цій регіональній системі.

Це сталося завдяки політичним змінам у країнах чорноморсько-каспійського субрегіону, які сталися впродовж 2003-2004 років. Зміна політичного керівництва в Грузії, перегляд зовнішньополітичних пріоритетів Молдови викликали потребу перегляду пріоритетів політики України в найближчому регіональному оточенні. Після президентських виборів в 2004 році було сформульовано й нові принципи української регіональної політики. Її сутність була висловлена у виступі Президента В.Ющенка перед Європейським парламентом у лютому 2005 року: „[...] головне наше завдання полягає саме у просуванні у нашому регіоні цінностей ЄС, європейської громадянської, бюрократичної і правової культури, розвиток практичних аспектів європейської інтеграції (трансграничне співробітництво, транспортні та енергетичні мережі тощо). Регіональна інтеграція на основі європейських цілей і цінностей, формування від Вітебська до Баку зони стабільності та співробітництва, простору, максимально гомогенного з ЄС, осі країн, які прагнуть відповідати європейським нормам і стандартам - одна з ключових цілей України" [9].

Амбітність планів України реалізовувати активну регіональну політику в суттєво ширших регіональних межах, аніж до того, зумовила й чітку артикуляцію ідеї регіонального лідерства в якості складової зовнішньополітичної стратегії держави. У виступі перед студентами й викладачами Джорджтаунського університету Президент Ющенко наголосив, що „Україна вже тепер готова взяти на себе відповідальність регіонального лідера, який позитивно впливатиме на демократичний розвиток в інших країнах" [10]. Нова регіональна політика стала одним з основних зовнішньополітичних пріоритетів України, спрямованою на укріплення стабільності та розвиток співробітництва на своїх кордонах задля забезпечення у якомога ближчій перспективі інтеграції України до НАТО і ЄС.

Ключовим інститутом реалізації нової регіональної політики залишився ГУАМ, (до цієї абревіатури повернулися після виходу Узбекистану зі складу організації). Під час чергового самміту ГУАМ у Кишиневі у квітні 2005 року структура пріоритетів організації зазнала важливих, для забезпечення нової регіональної політики України, змін: було домовлено про особливу роль ГУАМ у забезпеченні стабільності та безпеки в регіоні, врегулювання регіональних конфліктів; обговорювалась перспектива створення ГУАМБату (спільного військового підрозділу, який зможе виконувати миротворчі функції у врегулюванні конфліктів в межах субрегіону), а також шляхи підвищення координованості зовнішніх політик країн-учасниць та посилення взаємодії ГУАМ з країнами та міжнародними організаціями.

Ключовим напрямом практичної діяльності ГУАМ стали спроби долучитися до врегулювання заморожених конфліктів на території країн-учасниць організації. Адже нерегульовані конфлікти в державах ГУАМ продовжують підривати їх суверенітет і територіальну цілісність, відтак послаблюють їх зовнішньополітичні позиції та потугу регіональних інститутів ГУАМ. Відтак співпраця із врегулювання конфліктів фактично почала розглядатися Україною як невід'ємна частина її проекту регіоналізації простору ГУАМ, без якої остаточний успіх проекту та закріплення лідерства України неможливі. Першою спробою ефективного втручання до цього процесу для України - уже у якості формального лідера регіону - стало посередництво у Придністровському конфлікті. Україна вже давно була учасником переговорного процесу, а активізація її ролі витікала не лише із прагнення посилити свої лідерські позиції, але й через очікування дивідендів із боку ЄС, на які Україна сподівається в разі успіху своїх зусиль. Адже Європейський Союз покладає великі надії на регіональні структури безпеки на сході від його кордонів, розглядає невід'ємною складовою європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень України регіональне співробітництво, яке, в першу чергу, буде включати активне співробітництво в галузі безпеки та оборони з членами та кандидатами на членство в ЄС і НАТО. Відповідно до Плану дій Україна-Європейський Союз цілком реально виглядають пер-

спективи спільного з Євросоюзом врегулювання конфліктів, зокрема на пострадянському просторі - в Придністров'ї: „[...] серед пріоритетів [...] особливу увагу слід приділити [...] посиленню співробітництва з питань нашої спільної сусідської та регіональної безпеки, зокрема щодо вироблення ефективного рішення Придністровського конфлікту в Молдові, включаючи вирішення прикордонних питань” [11].

Але у ключового в сьогоднішній регіональній політиці України питання про посередництво в Придністровському конфлікті є й негативний потенціал, що може підірвати сподівання Києва закріпитися в регіоні в якості лідера. По-перше, в разі провалу посередницької місії України її роль, як головного актора в чорноморсько-каспійському суб-регіоні, спроможного впливати на напрям та динаміку процесу його розвитку, буде піддано сумніву. Для держави, що протягом майже п'ятнадцяти років намагалася перейти до розгортання свого зовнішньополітичного потенціалу задля посилення власних позицій у регіоні це може стати занадто серйозним випробуванням, яке може як послабити схильність інших країн регіону погоджуватися на лідерство України, так й знизити рівень готовності українського керівництва й надалі виконувати складну й витратну роль локомотива усього регіону. По-друге, вторгненням до царини миротворчої діяльності на пострадянському просторі, Україна вступає у безпосередню конкуренцію з Росією, а відтак її власні невдачі будуть сприйматися іншими країнами регіону як свідчення обґрунтованості монополії Москви в ролі миротворця.

Ще одним проявом нової регіональної політики України стала так звана „Боржомська ініціатива” президентів України та Грузії, яка виражає прагнення лідерів двох країн поширити активну регіоналізацію на великий Балто-Чорноморсько-Каспійський регіон. Окрім надзвичайної амбітності планів формування регіональної системи, що складатиметься з дуже різнорідних країн, суттєвою проблемою цього проекту регіоналізації обіцяє також стати проголошення мета „утвердження в ньому справедливих принципів демократії, свободи та процвітання” та „перетворити Балто-Чорноморсько-Каспійський регіон на простір демократії, стабільності та безпеки, цілковито інтегрувати його в Європу та у демократичне євроатлантичне співтовариство” [12]. В контексті регіонального лідерства України запропоноване створення „Спільноти демократичного вибору” покликане укріпити вже існуючу структуру ГУАМ, її зв'язки зі США та європейськими і євроатлантичними організаціями, що може сприяти переходу до формування дієвої системи регіональної безпеки в чорноморсько-каспійському регіоні. Підкреслюючи своє лідерство й у цьому регіональному проекті саме Україна вийшла з ініціативою проведення у Києві самміту лідерів Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону.

Але просування цього проекту, в якості регіонального, неминуче поставить Україну перед кількома проблемами. До сьогодні не зрозуміло залишається перспектива розширення „Спільноти” за рахунок країн-членів Європейського Союзу. Так, президент Литви В. Адамкус привітав ініціативу Україну та Грузії й висловив сподівання, що вона є стимулом вирішення застарілих конфліктів, припинення порушень прав людини й відкриття можливостей новій ері демократії, безпеки, стабільності й довгострокового миру. Але роль Литви у „Спільноті” поки що обмежується консультаціями із президентами Грузії й України з питань регіонального співробітництва. Але якщо об'єднання буде складатися лише з пострадянських держав, воно фактично буде зведене до меж ГУАМ із ситуативним приєднанням інших країн, роль яких, однак, буде подібною до ролі Узбекистану в ГУУАМ. Отже, Україна не отримає нового формату регіональної політики, натомість отримає вищий рівень конфліктності з Росією у поширенні впливу на пострадянському просторі.

Адже прагнення України об'єднати країни регіону, більша частина якого належить до пострадянського простору, однозначно підкреслює конкурентний характер регіональної політики України по відношенню до російської. До того ж, сама ініціатива фактично від-

сторонює Росію від можливості повноцінної участі в нових регіональних структурах, адже наголошує на позарегіональному статусі „сусідів регіону із Росії” [13]. Фактична спроба маргіналізувати Росію в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні обумовить сприйняття Москвою нового регіонального проекту України як антиросійського ще більшою мірою, ніж новий формат ГУАМ, отже зумовить конфронтацію регіональних політик Києва та Москви. Повстає питання, чи спроможна Україна одночасно забезпечувати згуртування кількох країн пострадянського простору та відбивати атаки Росії, спрямовані на розвал українського регіонального проекту.

Можливі ускладнення з Росією через незбалансоване зіткнення регіональних інтересів не тільки створить проблеми у двосторонніх відносинах, але й ускладнить просування України до ЄС та НАТО, адже ці організації перш за все не зацікавлені перебирати на себе відповідальність у конфлікті між Україною та Росією. Особливо гостро на подібний розвиток подій реагує Європейський Союз, через пріоритетність своїх відносин із Росією та небажання перетворювати нерегульовані проблеми двосторонніх відносин пострадянських країн на свої власні. Обережність, з якою Європейський Союз ставиться до можливості зіткнення двох ключових акторів пострадянського простору проявилася зокрема, в тому, що на самміті ГУАМ у 2005 році не було запрошених на цей захід Верховного представника ЄС із питань СЗБП Х.Солани та польського президента А.Квасневського. Питання їхньої участі обговорювалося в інституціях ЄС й головам країн-членів ЄС та Солані було рекомендовано утриматись від участі у самміті через побоювання, що в рамках ГУАМ буде утворено „антиросійський блок”.

Нарешті, потреба посилювати свою роль у якості регіонального лідера вимагатиме від України жорстких кроків, подекуди й конвертації своєї переваги в економічній та політичній вазі у прямий вплив на інші країни регіону. Схильність Києва до наслідування такої фактично російської моделі регіонального лідерства деякі експерти вбачають, зокрема, у закритості та монопольності процесу підготовки українського плану придністровського врегулювання, без залучення експертів усіх зацікавлених сторін. Реалізація плану, який буде вироблений таким шляхом, безумовно вимагатиме від Києва певного тиску на Молдову та Придністров'я з метою схилити їх до компромісу відповідно до українських пропозицій. Але занадто жорстке лідерство України в ГУАМ або в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні створить небезпеку розчарування її партнерів у співробітництві із Києвом та відцентрові тенденції у відповідних регіональних структурах.

Артикуляція прагнення регіонального лідерства в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні є одним з найбільш амбітних планів сучасної зовнішньої політики України, спробою безпосередньо конвертувати потенційні переваги держави в геополітичному та геостратегічному планах, а також значно підвищити свій статус у системі міжнародних відносин. Такі дії можуть стати не менш важливим елементом зовнішньої політики держави, ніж її європейських та євроатлантичний курс, оскільки ще більшою мірою можуть відобразити готовність України до відповідальності за регіональну стабільність, її здатність виступати в якості донора, а не споживача безпеки, підтвердити її особливу важливість для європейської системи міжнародних відносин. Але водночас занадто швидкий темп у реалізації пріоритетів нової регіональної політики та надмірна наполегливість у проведенні власного лідерства в регіональних структурах пострадянського простору можуть підштовхнути Україну до конфлікту за лідерство з Росією і відтак виступити дестабілізуючим фактором для відповідних регіональних систем, що поки не мають належних інститутів забезпечення безпеки та стабільності, окрім тих, що створювались навколо системи СНД.

Перелік літератури:

1. Слід зазначити, що прямого проголошення багатовекторності в доктринальному вимірі зовнішньої політики України не було, натомість йшлося про „активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику" на кількох головних напрямках як на Заході, так й на пострадянському просторі, але за збереження євроінтеграційного напрямку як головного у перспективі. - див. Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України, „Відомості Верховної Ради" 1993, nr 37, с. 379.
2. R. Solchanyuk Ukraines search for security, "RFE/R Research Report" 1993, nr 2 (21), с. 1-6.
3. Г. Перепелиця, Конфлікти в посткомуністичній Європі, Київ 2003, с. 365.
4. Парламентські слухання „Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи", 19 листопада 2003 року, http://www.rada.gov.ua/zakon/new/pag_sl/sl191103.html.
5. Є. Бершеда, Сусідство України з Євросоюзом: нові геополітичні реалії та перспективи на сході Європи, „Стратегічна панорама" 2004, № 2, с. 42.
6. Х. Тиммерман, Україна и Белоруссия: новые соседи Европейского Союза, „МЭиМО" 2004, № 6, с. 50.
7. У майбутньому ГУУАМ може розширится, „Український монітор", <http://foreignpolicy.org.ua/ua/headlines/foreign/multilateral/index.shtml?id=2025>.
8. Молдова готовишся к виходу из ГУУАМ, „Обозреватель" 2002, 20.07.
9. Виступ Президента України Віктора Ющенка у Європейському парламенті 23 лютого 2005, http://www.president.gov.ua/news/data/11_159.html.
10. Виступ Президента України Віктора Ющенка у Джорджтаунському університеті 5 квітня 2005 року, http://www.president.gov.ua/news/data/11_162.html.
11. План дій Україна-Європейський Союз. Європейська політика сусідства, <http://www.mfa.gov.ua>
12. Спільна заява Президентів України та Грузії, http://www.president.gov.ua/news/data/11_2149.html.
13. Виступ Президента України В. Ющенка після підписання Спільної заяви Президентів України і Грузії. - http://www.president.gov.ua/news/data/11_2164.html.